

DOI: 10.31866/2616-7603.3.1.2020.207497

УДК 338.485:719(477)

РОЛЬ ТУРИЗМУ У СПРАВІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Сергій Захарін*Доктор економічних наук, старший науковий співробітник;**ORCID: 0000-0002-1218-6434; e-mail: z0679330105@gmail.com**Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна*

Анотація

У статті подано результати досліджень щодо перспектив розвитку сфери туризму в Україні та посилення ролі туризму в справі збереження та популяризації національної культурної спадщини. Визначено перспективні важелі підтримки функціонування туристичної інфраструктури в місцях компактного розміщення культурних об'єктів. Доведено, що в сучасних умовах, які характеризуються розбалансованістю економічної системи, виникають новітні ризики розвитку сфери туризму, у першу чергу через об'єктивну неможливість здійснення державної підтримки функціонування туристичної інфраструктури, а також звуження попиту (унаслідок зменшення реальних доходів населення) на туристичні продукти. Отож, є необхідність поглибленого дослідження розвитку сфери туризму та курортів, виділення напрямів реформування механізму використання сфери туризму як інструменту популяризації національної культурної спадщини, виявлення перспектив і можливих векторів зростання зазначеної сфери. Запропоновано використовувати механізми державно-приватного партнерства в частині популяризації національної культурної спадщини через підвищення туристичних потоків з урахуванням того, що об'єкти національної культурної спадщини виступають елементами туристичного показу та потребують відповідної технологічної підготовки.

Ключові слова: розвиток сфери туризму України; збереження та популяризація; національна культурна спадщина; державно-приватне партнерство; реформування механізму залучення національної культурної спадщини

Вступ

Туристична діяльність та популяризація національної культурної спадщини тісно пов'язані, оскільки під час здійснення поїздок туристи прагнуть оглянути об'єкти культурної спадщини, аби ґрунтовніше ознайомитися з особливостями певної дестинації. Водночас компактне розміщення на певній території визначних об'єктів культурної спадщини приваблює туристів, а відтак – стимулює створення

туристичних маршрутів у межах цієї території та розвиток відповідної туристичної інфраструктури.

Для будь-якої держави світу, у тому числі розвинутої, проблема збереження та популяризації національної культурної спадщини є актуальною та значущою. Для України актуальність цієї проблеми посилюється через порівняно невеликий досвід націєтворення в межах суверенної національної держави, відсутність усталених практик популяризації національної культурної спадщини у світовому медійному просторі, певну «розмитість» культурного поля і найголовніше – викликами ідентичності, частково сформованими під впливом зовнішніх чинників. Слід зважати на те, що збереження та популяризація національної культурної спадщини – завдання не тільки працівників сфер туризму і культури, а й усіх свідомих громадян, усього суспільства.

У нормативно-правових актах з питань регулювання туристичної та екскурсійної діяльності положення щодо розвитку сфери туризму в контексті популяризації національної культурної спадщини або відсутні, або зафіксовані фрагментарно та декларативно.

За таких обставин, згідно з нашою позицією, органи регулювання мають вжити заходів з державної підтримки розвитку сфери туризму (у тому числі туристичної та екскурсійної діяльності) у контексті посилення її ролі в справі збереження та популяризації національної культурної спадщини. Зокрема, результатом указаної роботи має стати полегшення доступу туристів (споживачів туристичного продукту) до об'єктів туристичного показу, що мають культурну цінність.

Мета статті – подати результати досліджень щодо перспектив розвитку сфери туризму та посилення його ролі в справі збереження та популяризації національної культурної спадщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Актуальні питання розвитку сфери туризму України, посилення позитивного впливу туризму на процеси збереження та популяризації національної культурної спадщини, визначення перспективних важелів підтримки функціонування туристичної інфраструктури в місцях компактного розміщення культурних об'єктів досліджуються в працях провідних науковців, зокрема М. Ю. Барни та І. І. Тучковської (2016), В. Г. Герасименко та С. С. Галасюк (2008), О. О. Любіцевої (2012), М. В. Суботи (2012), Т. І. Ткаченко (2009) та інших. Дослідники опрацювали методологію формування пріоритетів державної політики у сфері туризму, умови сталого розвитку сфери туризму з урахуванням необхідності збереження та популяризації об'єктів культурної спадщини, узагальнили міжнародний досвід активізації розвитку туристичної діяльності в контексті посилення впливу медійних технологій просування національних культурних інтересів. Однак у сучасних умовах, які характеризуються розбалансованістю економічної системи, виникають новітні ризики розвитку сфери туризму, насамперед через об'єктивну неможливість здійснення державної підтримки функціонування туристичної інфраструктури, а також звуження попиту (внаслідок зменшення реальних доходів населення) на туристичні продукти. Отож, є необхідність поглибленого дослідження розвитку сфери туризму та курортів,

виділення напрямів реформування механізму використання сфери туризму як інструменту популяризації національної культурної спадщини, виявлення перспектив і можливих векторів зростання зазначеної сфери.

Виклад основного матеріалу

Розвиток індустрії подорожувальників здатен стимулювати інтерес громадян (споживачів туристичного продукту) до матеріальних та нематеріальних об'єктів національної культурної спадщини, а відтак – до вивчення традицій, літератури, історії відповідного народу. З іншого боку, національна культурна спадщина, якщо вона є популярною у світі, здатна стимулювати розвиток сфери туризму. Насамперед це проявлятиметься через реалізацію інвестиційних проєктів з розбудови готельно-туристичної, відпочинкової, ресторанної та транспортної інфраструктури, що врешті-решт каталізує економічне зростання та підвищення якості життя місцевого населення.

Зважаємо на те, що значною мірою з популяризацією національної культурної спадщини пов'язана туристична діяльність. Здійснюючи мандрівки, туристи нерідко відвідують різноманітні екскурсії, які здебільшого пов'язані з оглядом і вивченням об'єктів культурної спадщини.

Національну культурну спадщину в контексті нашого дослідження слід розуміти як сукупність успадкованих від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини, у тому числі матеріальних і нематеріальних, що є одночасно результатом духовної та матеріальної діяльності. У межах реалізації національної культурної політики кожна держава намагається вживати заходів зі збереження та популяризації національної культурної спадщини як всередині країни, так і на світовій арені. Указана робота є елементом патріотичного виховання громадян, просування оригінальних ідей і технологій, національної самоідентичності, а також потужним засобом захисту та просування національних інтересів. Водночас в Україні, на жаль, не використовуються апробовані світовим досвідом інструменти, за допомогою яких можливе здійснення заходів з популяризації національної культурної спадщини.

У цьому контексті доцільно надати класифікацію об'єктів культурної спадщини.

За типами об'єкти культурної спадщини поділяються на:

- споруди (витвори) – твори архітектури та інженерного мистецтва, твори монументальної скульптури та монументального малярства, археологічні об'єкти, печери з наявними свідченнями життєдіяльності людини, будівлі або приміщення в них, що зберегли автентичні свідчення про визначні історичні події, життя та діяльність відомих осіб;

- комплекси (ансамблі) – топографічно визначені сукупності окремих або поєднаних між собою об'єктів культурної спадщини;

- визначні місця – зони або ландшафти, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду.

За видами об'єкти культурної спадщини поділяються на:

- археологічні – рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень,

військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під землею поверхнею та під водою і є невідтворним джерелом інформації про зародження та розвиток цивілізації;

- історичні – будинки, споруди, їх комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, місця масових поховань померлих і померлих (загиблих) військово-вослужбовців (у тому числі іноземців), які загинули у війнах, унаслідок депортації та політичних репресій на території України, місця бойових дій, місця загибелі бойових кораблів, морських та річкових суден, у тому числі із залишками бойової техніки, озброєння, амуніції тощо, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, із життям і діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів;

- об'єкти монументального мистецтва – твори образотворчого мистецтва: як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками або з утворюваними ними комплексами (ансамблями);

- об'єкти архітектури та містобудування – окремі архітектурні споруди, а також пов'язані з ними твори монументального, декоративного й образотворчого мистецтва, які характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій або авторів; природно-архітектурні комплекси (ансамблі), історичні центри, вулиці, квартали, площі, залишки давнього розпланування та забудови, що є носієм певних містобудівних ідей;

- об'єкти садово-паркового мистецтва – поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами;

- ландшафтні – природні території, які мають історичну цінність;

- об'єкти науки і техніки – унікальні промислові, виробничі, науково-виробничі, інженерні, інженерно-транспортні, видобувні об'єкти, що визначають рівень розвитку науки і техніки певної епохи, певних наукових напрямів або промислових галузей.

Перераховані об'єкти національної культурної спадщини можуть бути, за дотримання певних умов, одночасно і об'єктами туристичного показу.

Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 року культурна спадщина являє собою сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. Об'єкт культурної спадщини – визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність ("Верховна Рада України", 2000).

Згідно з абзацом першим ст. 11 Закону України «Про охорону культурної спадщини», підприємства всіх форм власності, заклади науки, освіти та культури, громадські організації, громадяни сприяють органам охорони культурної спадщини в роботі з охорони культурної спадщини, можуть встановлювати шефство над

об'єктами культурної спадщини з метою забезпечення їх збереження, сприяють державі у здійсненні заходів з охорони об'єктів культурної спадщини та поширенні знань про них, беруть участь у популяризації культурної спадщини серед населення, сприяють її вивченню дітьми та молоддю, залучають громадян до її охорони ("Верховна Рада України", 2000).

Згідно з абзацом другим зазначеної статті, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури сприяє залученню широких верств населення до участі в охороні культурної спадщини, здійснює пропаганду культурної спадщини та законодавства про її охорону, громадський контроль за її збереженням, використанням, консервацією, реставрацією, реабілітацією, музеєфікацією та ремонтом, сприяє роботі органів охорони культурної спадщини («Верховна Рада України», 2000).

На жаль, органи державної влади та громадські організації не оприлюднюють звіти про результати роботи, що вказані у ст. 11 Закону України «Про охорону культурної спадщини».

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про охорону культурної спадщини», органи охорони культурної спадщини забезпечують по можливості вільний доступ до пам'яток з метою їх екскурсійного відвідування, якщо вони вважаються придатними для цього. Власник пам'ятки або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, зобов'язані за погодженням з органами охорони культурної спадщини організувати такий доступ. Порядок цього доступу встановлюється охоронними договорами («Верховна Рада України», 2000).

Згідно з висновками науковців, указаний Закон, на жаль, містить переважно декларативні положення щодо популяризації національної культурної спадщини, а також щодо можливості застосування економічних механізмів (насамперед через організацію недержавного інвестування) для вирішення питань охорони, збереження та популяризації національної культурної спадщини (Барна & Тучковська, 2016; Герасименко & Галасюк, 2008; Захарін та ін., 2013).

Утім, Україна може пишатися своєю історико-культурною спадщиною.

В Україні на державному обліку перебуває понад 130 тис. пам'яток, з них понад 57 тис. – пам'ятки археології (у тому числі 418 – національного значення), понад 51 тис. – історії (142 – національного значення), майже 6 тис. – монументального мистецтва (44 – національного значення); 16 тис. – архітектури та містобудування (3541 – національного значення) (Любіцева, 2012; Ткаченко, 2009).

Серед найбільш відомих національних музеїв України:

- Національний музей історії України;
- Національний музей літератури України;
- Національний художній музей України;
- Національний музей Тараса Шевченка;
- Національний науково-дослідний реставраційний центр України;
- Національний музей-заповідник українського гончарства (с. Опішня);
- Меморіальний комплекс «Національний музей Другої світової війни»;
- Національний музей у Львові імені Андрія Шептицького.

У музеях і заповідниках України зберігається понад 11 млн пам'яток.

Культурна спадщина України є невід'ємною частиною світового культурного надбання.

Однак відсутність чіткої державної політики щодо охорони культурних та історичних цінностей призводить до занепаду і знищення неоціненної спадщини, а відтак – до втрати інтересів туристів до об'єктів культурної спадщини. Кризові явища яскраво проявляються в сегменті замків (замкових споруд), переважна більшість яких знаходиться у непридатному або аварійному стані.

Вважаємо, що цю проблему слід розглядати насамперед у просторовому (регіональному) аспекті, оскільки об'єкти культурної спадщини розміщені в конкретних регіонах. Однак регіональні органи влади відчують певні труднощі насамперед в частині фінансування відповідних будівельних та відновлювальних робіт, що негативно впливають на популяризацію культурної спадщини.

В Україні діє Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони культурної спадщини» (ухвалений у 2011 р.), норми якого спрямовано на встановлення правового режиму у сфері охорони культурної спадщини. Зокрема, законом встановлено повноваження державних органів охорони культурної спадщини.

У контексті нашого дослідження доцільно поглиблено проаналізувати стан та умови розвитку сфери туризму в Україні. Наша держава має досить розвинуте туристично-курортне господарство, що пояснюється наявністю значного туристичного потенціалу (природні об'єкти, рекреаційні ресурси, вигідне економіко-географічне становище, курортна база, нагромаджена у радянський період та ін.). Особливості географічного розташування та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природно-ресурсного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу створюють можливості для інтенсивного розвитку багатьох видів і внутрішнього, і іноземного туризму (Ткаченко, 2009, с. 298). Водночас Україна поки що не належить до світових лідерів за кількістю відвідань туристами. Сфера туризму розвивається мляво, що пов'язано насамперед з невисоким рівнем платоспроможного попиту, низькою інвестиційною привабливістю національної економіки, відсутністю масової культури подорожувальників. Відтак виникає проблема розробки інструментів стимулювання розвитку сфери туризму та туристичної діяльності.

В Україні ухвалено низку законодавчих та інших нормативно-правових актів, що регулюють діяльність підприємств сфери туризму і курортів, у тому числі туроператорів, турагентів, санаторно-курортних закладів, оздоровчих закладів, підприємств готельного господарства та ін. Зокрема, ухвалено Закони України «Про туризм» та «Про курорти». Згідно зі статтею 6 Закону України «Про туризм» ("Верховна Рада України", 1995), держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності. Законодавець у частині четвертій зазначеної статті проголосив цілі державного регулювання в галузі туризму, у тому числі «збереження цілісності туристичних ресурсів України, їх раціональне використання, охорона культурної спадщини та довкілля, врахування державних і громадських інтересів при плануванні та забудові територій». У статті 12 Закону України «Про туризм» ("Верховна Рада України", 1995) задекларовано, що для забезпечення охорони туристичних ресурсів України, їх збереження та відновлення, раціонального використання,

забезпечення безпеки туризму, конституційних прав громадян на відпочинок та інших прав громадян, патріотичного виховання органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах їх повноважень затверджуються державні цільові, регіональні та інші програми розвитку туризму. Програми розвитку туризму затверджуються з метою реалізації довгострокових пріоритетів країни в галузі туризму і становлять комплекс взаємопов'язаних правових, економічних та організаційних заходів, спрямованих на реалізацію конституційних прав громадян, розвиток туристичної галузі. Державні цільові регіональні й інші програми розвитку туризму мають передбачати заходи щодо забезпечення безпеки в галузі туризму.

Згідно з оцінками експертів, у затвердженій Урядом Концепції Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року недостатню увагу приділено застосуванню сучасних економічних інструментів розвитку курортів та курортних територій. У запропонованій меті програми не вжито понять «курорт», «курортна територія», «курортна діяльність», «курортне господарство», «курортні послуги», «курортний ринок» (Субота, 2012, с. 31). За висновком фахівців, визначені авторами Концепції варіанти розв'язання проблемних питань є декларативними і не ґрунтуються на вимогах законодавчих та інших нормативно-правових актів (Барна & Тучковська, 2016, с. 6). У Концепції лише фрагментарно вказано очікувані результати виконання Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року.

Оскільки одним із зовнішньополітичних пріоритетів України є європейська інтеграція, державна політика у сфері туризму, на нашу думку, повинна базуватися на принципах і стандартах документів ЄС (зокрема, Ради Європи) з питань сталого розвитку туризму. Серед цих документів, що можуть бути імplementовані в Україні, слід виділити такі: «Генеральний курс для сталого і екологічно-безпечного розвитку туризму», «Політика сталого туризму на природоохоронних територіях», «Політика розвитку сталого та екологічно безпечного туризму на прибережних територіях» (Герасименко & Галасюк, 2008, с. 164). Імplementація світових та європейських стандартів розвитку туризму сприятиме створенню належних економічних умов для підтримки сталого розвитку туризму в Україні.

На рівні міжнародних організацій сформульовано парадигму так званого «сталого туризму». Сталий туризм – це такий напрям розвитку туризму, який дає змогу задовольняти потреби туристів нині та в майбутньому із зваженням на інтереси регіону, що їх приймає (Захарін та ін., 2013, с. 298). Концепція сталого розвитку передбачає, що управління наявними в країні ресурсами (у тому числі туристичними) має здійснюватися у такий спосіб, щоб економічні, соціальні та естетичні потреби задовольнялися без порушення культурної й екологічної цілісності, а біологічному різноманіттю та системам життєзабезпечення не було завдано шкоди.

У туристичній і курортній галузях України нараховується понад 6 тис. підприємств, з яких 1,8 тис. – суб'єкти туристичної діяльності (турагентства та туроператори), понад 1,2 тис. готелів, близько 1,1 тис. інших засобів розміщення, близько 3 тис. санаторно-курортних і оздоровчих закладів. Туристичну діяльність здійснюють лише $\frac{3}{4}$ ліцензіатів ("Державна служба статистики України", 2020).

Кількість суб'єктів туристичної діяльності у 2018 р. порівняно з 2017 р. зросла з 1743 од. до 1833 од., тобто на 90 од., або на 5,2 %. Відповідно зростали показники середньооблікової кількості штатних працівників (на 9,1 %), отриманого доходу від надання туристичних послуг (на 14,1 %) та ін. Це вказує на зростання ємності ринку туристичних послуг в Україні у 2018 р., що є закономірним наслідком зростання платоспроможного попиту на туристичні продукти. У свою чергу зростання платоспроможного попиту на туристичні продукти пояснюють зростанням реальних доходів населення, а також в деякій мірі лібералізацією візового режиму (зокрема, з Китайською Народною Республікою), що приваблює іноземних туристів.

Протягом 2016–2018 рр. туристичні потоки зростали, що є позитивною тенденцією, оскільки вказане створює економічне підґрунтя для активізації процесів створення нової та модернізації наявної туристичної інфраструктури, а також підвищує інвестиційну привабливість сфери туризму і курортів.

Стрімке збільшення обсягу наданих туристичних послуг суб'єктами туристичної діяльності зумовлено, окрім іншого, підвищенням вартості одного туродня (через інфляцію) та подовженням тривалості подорожі (внаслідок зростання запитів «організованих туристів» до якості туристичного обслуговування) (Герасименко & Галасюк, 2008, с. 165).

Вказане ефективно створює належні соціально-економічні умови для зростання результативності популяризації національної культурної спадщини, у тому числі в частині через реалізацію механізмів туристичного показу.

62 Але слід розуміти, що розвиток офіційного (формального) туристичного ринку більшою мірою залежить від динаміки кількості туристів, що отримали послуги в туроператорів та турагентів. Протягом 2016–2018 рр. кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, зростала, причому аналогічна тенденція зафіксована в сегменті в'їзного та виїзного туризму. Дуже важливо, аби ця тенденція була підкріплена відповідним збільшенням обсягів екскурсій до об'єктів культурної спадщини. У сегменті внутрішнього туризму у 2018 р. зафіксовано падіння кількості туристів, що отримали послуги у туроператорів та турагентів, що пов'язане, на нашу думку, з орієнтацією споживачів на отримання туристичних послуг без звернення до туроператорів та турагентів.

Матеріально-технічна база туристичного ринку характеризується насамперед наявністю сучасних об'єктів туристичної інфраструктури, ключовим елементом якої є колективні засоби розміщування (готелі, пансіонати тощо). Динаміка кількості колективних засобів розміщування у 2018 р. порівняно з 2017 р. є позитивною (хоча у 2015–2017 рр. спостерігалось падіння показника), при цьому кількість місць у цих засобах знизилася. Вказане пов'язане з тенденцією виведення (видалення) місць із засобів з аварійними та непридатними приміщеннями, або без належного облаштування, що стало закономірним наслідком підвищення вимогливості споживачів до якості обслуговування. Слід звернути увагу, що показник кількості осіб, які відвідували колективні засоби розміщування, протягом 2015–2019 рр. зростає.

У нашій країні функціонують готелі всіх категорій, у тому числі готелі категорії «5 зірок» (в основному у великих містах, зокрема 4 готелі – у м. Києві). Однак у цілому матеріально-технічна база підприємств сфери туристичної інфраструктури

(готелі та інші засоби розміщення, заклади харчування, заклади санаторно-курортного господарства та ін.) не відповідає світовому рівню (Герасименко & Галасюк, 2008, с. 163). Вказане об'єктивно знижує конкурентоспроможність національного туристичного продукту.

Конкурентною перевагою сфери туризму та курортів України є санаторно-курортні й оздоровчі заклади. Курортна інфраструктура України є доволі розвинутою, створювалася в радянський період з орієнтацією на задоволення попиту споживачів з усіх радянських республік. В Україні є всі типи відомих мінеральних лікувальних вод (Субота, 2012, с. 29). В Україні фактично функціонує понад 100 курортів та курортних територій, санаторно-курортні заклади відкрито у всіх регіонах. Кількість санаторно-курортних закладів (у т. ч. санаторіїв та санаторіїв-профілакторіїв) протягом 2015–2018 рр. скорочується. Не відповідають сучасним стандартам асортимент та якість курортних послуг, що їх надають більшість санаторно-курортних закладів. Унаслідок відсутності капітальних інвестицій збільшується фізичний і моральний знос лікувального обладнання, що використовується санаторно-курортними закладами (Субота, 2012, с.31).

Економічна криза змушує сектор домогосподарств (населення) скорочувати споживання продуктів сфери послуг, у тому числі туристичних і курортних послуг, що й не дивно, оскільки витрати спрямовуються насамперед на задоволення базових потреб – харчування, купівлю одягу та товарів тривалого використання тощо. Відтак у межах реалізації соціально-економічної політики держава (органи державного регулювання) має вживати заходів, спрямованих на підтримку розвитку сфери туризму й екскурсійної діяльності. Органи державної влади та управління в межах наявних повноважень намагаються здійснювати стимулювання розвитку сфери туризму, у тому числі екскурсійної діяльності та відповідної туристичної інфраструктури. Однак, на нашу думку, організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сфери туризму в цілому є недосконалим. Переважна більшість законодавчих норм, що визначають цілі, напрями та механізми державного регулювання у сфері туризму, має декларативний характер і в умовах української дійсності не створює бажаних позитивних правових наслідків. Окрім того, наявні пропозиції щодо активізації туристичної діяльності не передбачають застосування економічних інструментів стимулювання відвідувань туристами об'єктів культурної спадщини.

Розвиток сфери туризму, туристичної та екскурсійної діяльності стримується через недостатнє фінансування заходів у сфері некомерційного просування національного туристичного продукту та національної культурної спадщини; низька активність українських учасників на міжнародних туристичних і культурних виставках (у тому числі через відсутність державної підтримки виставкової діяльності); неефективність системи контролю за екскурсійною діяльністю з використанням визнаних міжнародних стандартів (в Україні працює значна кількість «неофіційних» екскурсиводів, які нерідко надають перекручену інформацію про об'єкти національної культурної спадщини); відсутність раціональної системи державного управління туризмом у регіонах, а також в місцях компактного розміщення об'єктів національної культурної спадщини; недостатній рівень інвестиційного та інноваційного забезпечення розвитку сфери екскурсійного обслуговування, що проявляється,

зокрема, у слабкому застосуванні на об'єктах культурної спадщини інтерактивних технологій тощо (Барна & Тучковська, 2016; Захарін та ін., 2013; Ткаченко, 2009).

Стан справ у туристичній сфері потребує розробки та реалізації насамперед заходів, спрямованих на подолання кризових явищ та інтенсифікації виробництва національного туристичного продукту із забезпеченням належного рівня якості (Герасименко & Галасюк, 2008, с. 166]. Основою для здійснення таких заходів має стати формування цілеспрямованої державної політики у сфері туризму з визначенням пріоритетів її розвитку, посилення економічних інструментів у процесі реалізації механізмів регулювання туристичної діяльності, збільшення ефективності презентації та популяризації об'єктів національної культурної спадщини. Слід врахувати об'єктивну неможливість достатнього фінансування стратегії розвитку туризму коштом бюджету через загальну фінансову (у тому числі бюджетну) кризу в державі.

Згідно з нашою позицією, державна підтримка розвитку сфери туризму, туристичного й екскурсійного обслуговування, враховуючи особливості об'єкта регулювання, має здійснюватися на основі програмно-цільового методу управління, який передбачає розробку Державної цільової комплексної програми з встановленням відповідних критеріїв результативності. Така програма має передбачати реалізацію низки заходів, спрямованих на адаптацію сфери туризму до наявних викликів, підвищення рівня відвідування об'єктів національної культурної спадщини, стимулювання впровадження передових технологій показу та презентації на таких об'єктах, підготовку відповідних кадрів, забезпечення доступу до інформації про об'єкти культурної спадщини на основних мовах світу, організацію підготовки кадрів відповідної кваліфікації, забезпечення гармонійного розвитку туристичного ринку та об'єктів національної культурної спадщини на основі врахування інтересів держави, громади, підприємців і туристів.

Пріоритетним напрямом державної політики підтримки розвитку сфери туризму мають стати збереження та примноження національного туристичного потенціалу (який формується у тому числі на основі об'єктів національної культурної спадщини).

Слід особливо підкреслити, що об'єкти національної культурної спадщини як елементи туристичного показу потребують відповідної технологічної підготовки. Вказана робота може здійснюватися, на нашу думку, на основі застосування механізмів державно-приватного партнерства. Позитивний досвід з цього приводу напрацьований Львівською обласною державною адміністрацією та львівськими підприємцями.

Опрацювання низки наукових праць (Барна & Тучковська, 2016; Герасименко & Галасюк, 2008; Захарін та ін., 2013; Любіцева, 2012; Ткаченко, 2009) дало можливість сформулювати рекомендації щодо перспективних заходів, спрямованих на підтримку розвитку сфери туризму в контексті залучення потенціалу об'єктів національної культурної спадщини:

- оптимізація структури управління сферою туризму на національному та регіональному рівнях, а також у місцях компактного розміщення об'єктів національної культурної спадщини;
- залучення міжнародної технічної допомоги для підвищення рівня технологічної готовності об'єктів національної культурної спадщини до туристичного показу;

- активізація реалізації грантових програм, спрямованих на підтримку та розвиток об'єктів національної культурної спадщини як привабливих об'єктів туристичного показу;
- широке впровадження програм державно-приватного партнерства у сфері туризму, особливо в частині залучення об'єктів національної культурної спадщини до туристичного показу;
- імплементація документів ЄС у сфері популяризації національної культурної спадщини.

Згідно з нашою гіпотезою, одним з перспективних напрямів збереження та популяризації національної культурної спадщини є застосування механізмів державно-приватного партнерства (ДПП). Державно-приватне партнерство можна визначити як механізм практичного співробітництва між державним партнером (ними можуть бути органи влади різного рівня, у тому числі національного, регіонального та місцевого), з одного боку, та приватним партнером або приватними партнерами (ними можуть бути юридичні особи, крім державних і комунальних підприємств, установ, організацій, а також приватні підприємці), з іншого боку, що здійснюється на основі договору та відповідає встановленим ознакам державно-приватного партнерства.

На практичному рівні державно-приватне партнерство – це залучення на контрактній основі органами влади суб'єктів приватного сектору для більш ефективного та якісного виконання завдань, що стосуються публічного сектору економіки, на умовах компенсації витрат, поділу ризиків, зобов'язань, компетенцій. Одним з таких завдань є залучення приватних інвестицій до вирішення актуальних та суспільно важливих проблем.

Державно-приватне партнерство в ідеалі передбачає ефективну взаємодію між органами державного управління різних рівнів і бізнесом з метою реалізації суспільно важливих проектів і програм соціально-економічного розвитку територій, спрямованих на поліпшення якості життя та на досягнення цілей державного управління, як сукупність форм взаємодії для вирішення суспільно значущих завдань на взаємовигідних умовах.

Необхідно розуміти, що державно-приватне партнерство – це не просто вигідна форма співпраці між державою та бізнесом, а й взаємодія, за якої держава та бізнес як би «перестраховують» одне одного в разі виникнення будь-яких проблем. Наприклад, держава має вигоду у формі отримання інвестицій на реалізацію проектів і програм, що мають важливе загальнонаціональне або регіональне значення, і які за інших рівних умов мали б фінансуватися коштом бюджету. Приватний партнер отримує можливість збільшення економічної ренти, використовуючи об'єкт, який знаходиться у власності держави (громади).

Слід особливо зауважити, що державно-приватне партнерство можливе та необхідне в тих галузях, які мають важливе соціальне або культурне значення, проте є потенційно прибутковими. Окрім сфери управління пам'ятками архітектури та культурної спадщини (ст. 4 Закону України «Про державно-приватне партнерство»), такою галуззю є туризм (туристична діяльність, туристичне й екскурсійне обслуговування) ("Верховна Рада України", 2010). Вважаємо, що розвиток державно-приватного партнерства у сфері туризму, туристичного й екс-

курсійного обслуговування в контексті предмета нашого дослідження є дуже важливим, оскільки під час туристичного та екскурсійного обслуговування громадяни (туристи) відвідують об'єкти туристичного показу – як правило, об'єкти національної культурної спадщини. На нашу думку, реалізація державно-приватного партнерства у сфері туризму, туристичного й екскурсійного обслуговування може сприяти, зокрема, збереженню історико-культурних та природних пам'яток, а відтак – вирішенню питання збереження та популяризації національної культурної спадщини та врешті-решт – підвищенню авторитету України на міжнародній арені.

Можемо виділити перспективні інструменти державно-приватного партнерства у сфері збереження та популяризації національної культурної спадщини:

- державний контракт – один з видів договору, який передбачає виконання підрядних робіт для державних потреб;
- концесійна угода – об'єкти договірних відносин (майно, окремі види діяльності) знаходяться в неподільному, повному володінні тільки однієї зі сторін угоди, а саме держави чи іншого публічно-правового утворення, а інша сторона угоди – недержавний суб'єкт – бере на себе певні зобов'язання в обмін на надані йому права;
- фінансова оренда (лізинг) – одна з форм кредиту, за якої відбувається передача об'єкта власності в довгострокову оренду з подальшим правом викупу та повернення;
- орендні відносини, які спричиняють передачу чужого майна у володіння і користування тимчасово та з умовами повернення.

На наш погляд, найбільш перспективним інструментом для України є концесія, оскільки вона передбачає можливість відновлення різних природних і культурно-історичних об'єктів, з подальшим використанням у туристичних цілях згідно із затвердженим проектом та договором. До того ж об'єкт концесії перебуває в державній власності.

Серед органів регіональної влади найбільший досвід передачі культурно-історичних об'єктів у концесію (у тому числі з туристичною метою) має Львівська обласна державна адміністрація. Це і не дивно, оскільки Львівська область має велику кількість об'єктів культурної спадщини (насамперед замків і замкових споруд), що знаходяться в аварійному або непридатному стані, і водночас в області наявні значний туристичний потенціал та порівняно розвинена туристична інфраструктура.

30 грудня 2009 року між Львівською обласною державною адміністрацією та підприємцем Н. було укладено концесійну угоду, яка передбачала передачу приватному партнеру на 49 років Палацу XIX століття в с. Тартакові Сокальського району. На момент передачі Палац знаходився в аварійному стані. Концесіонер взяв зобов'язання вивести об'єкт з аварійного стану, а саме: облаштувати дах, водовідведення та каналізацію, реставрувати і відновити елементи фасаду, провести внутрішній ремонт. При цьому приватний партнер отримує право використовувати об'єкт у сфері надання туристичних і суміжних послуг (включно з послугами громадського харчування), але з урахуванням вимог законодавства про охорону культурної спадщини.

10 листопада 2010 року було укладено концесійну угоду між Львівською обласною державною адміністрацією та Товариством з обмеженою відповідальністю «Кріс», згідно з яким приватному партнеру була передана на 49 років пам'ятка архітектури національного значення – замок XVII століття в с. Старе Село Пустомитівського району. На момент передачі замок перебував в аварійному стані, його вартість була оцінена в 10,6 млн грн. Приватний партнер взяв на себе зобов'язання вивести об'єкт з аварійного стану, у тому числі провести комплекс консерваційних робіт оборонних споруд, облаштувати водовідведення, каналізацію, поліпшити та реставрувати споруди комплексу.

Аналіз наслідків реалізації зазначених концесійних договорів не дає приводів для оптимізму. Основна причина – загальне зниження платоспроможного попиту на ринку туристичних послуг, політична й економічна нестабільність, непривабливість інвестиційного клімату і як наслідок – відсутність мотивації в концесіонера вкладати в об'єкт масовані інвестиції. Окрім того, приватним партнерам майже недоступні сучасні економічні інструменти стимулювання виконання проєктів в межах державно-приватного партнерства (зокрема, податкові пільги, «дешеві» кредити, доступ до місцевих ресурсів тощо).

На нашу думку, одним з перспективних напрямів державно-приватного партнерства в Україні є передача в концесію архітектурних об'єктів історичного значення (насамперед замків), а також об'єктів архітектурних музеїв. В Україні збереглося понад 200 замків або замкових об'єктів, потенційно придатних для туристичного показу (за умови створення відповідної туристичної інфраструктури). Найбільша кількість замків та замкових комплексів знаходиться в Тернопільській області, Львівській і Київській, а також у Криму.

Крім того, в Україні є кілька досить великих архітектурних музеїв і музейних комплексів просто неба (найвідоміші: Національний музей народної архітектури та побуту України в Пирогові, музей у Переяславі-Хмельницькому, музей народної архітектури та побуту в Ужгороді та ін.). Ці об'єкти в цілому справляються із завданнями туристичного показу, а також здійснюють різні акції, спрямовані на залучення туристів (проведення свят, ярмарків, виставок, народних гулянь, підтримка роботи закладів громадського харчування, реалізація сувенірної продукції тощо). Однак значна кількість об'єктів показу (будинки), що представлені в цих музеях, знаходиться в аварійному стані та потребує термінового ремонту, на що потрібні інвестиції. Роботи з модернізації та популяризації об'єктів архітектурних музеїв і музейних комплексів просто неба можна здійснювати за допомогою механізмів державно-приватного партнерства.

Держава і місцеві громади через відсутність коштів у відповідних бюджетах не виділяють належного фінансування на реконструкцію та реставрацію замків і музеїв. Саме в цьому разі інвестиції можуть бути отримані завдяки приватному інвестору, який виявить бажання займатися концесійною діяльністю.

Зрозуміло, що застосування ефективних механізмів державно-приватного партнерства можливе лише в умовах політичної, економічної та соціальної стабільності, де права інвесторів охороняються, а ризик втрати капіталу, якщо і не мінімальний, то хоча б незначний (прийнятний). Україна поки не входить в число країн зі сприятливим інвестиційним кліматом. Тому перспективи стрімкого

поширення практик державно-приватного партнерства в нашій країні досить «туманні».

На наш погляд, питання впровадження державно-приватного партнерства у сфері збереження та популяризації національної культурної спадщини мають вирішуватися на основі реалізації чіткої й амбітної державної культурної політики, яка має бути націленою також на залучення інвестицій. Як показує досвід, цільові програми, складені в «загальних рисах» і «декларативними фразами», є неефективними, а виділені державні кошти не призводять до позитивних для економіки країни результатів. Конкретним завданням орієнтованої на результат програми у сфері збереження та популяризації національної культурної спадщини має стати насамперед залучення інвестицій, причому інвестицій системних, спрямованих на реконструкцію об'єктів національної культурної спадщини, створення сучасної і потужної інфраструктури, упровадження передових технологій обслуговування, підтримку та популяризацію перспективних об'єктів показу тощо. Вирішити це завдання можна передусім на основі широкого впровадження інструментарію державно-приватного партнерства.

Необхідно розробити методику (методичні підходи) організації державно-приватного партнерства у сфері збереження та популяризації національної культурної спадщини насамперед у сфері концесійної діяльності, що забезпечить більшу залученість у цей процес місцевих органів влади.

Доцільно передбачити механізм, що дає змогу суб'єктам державно-приватного партнерства отримувати місцеві ресурси на пільгових умовах (наприклад, оплата води або електроенергії).

Також слід передбачити, що гарантії щодо концесійних угод має право надавати держава в особі Кабінету Міністрів України або іншого спеціально уповноваженого органу виконавчої влади, що підвищить зацікавленість потенційних інвесторів.

Для суб'єктів державно-приватного партнерства слід передбачити низку преференцій, насамперед податкових пільг.

Висновки

Реформування механізму державної підтримки розвитку сфери туризму має здійснюватися на основі концепції сталого туризму, що визначена в документах міжнародних організацій. Слід здійснити імплементацію ключових документів у сфері управління розвитком туризму, що розроблені провідними світовими та європейськими організаціями. Важливим елементом цієї роботи є результативне використання об'єктів національної культурної спадщини як перспективних об'єктів туристичного показу.

Законодавчими актами України визначено, що охорону культурної спадщини та довкілля, забезпечення духовних потреб громадян, збереження об'єктів туристичного показу проголошено ключовими цілями державного регулювання в галузі туризму. Також закріплено пріоритетні орієнтири розробки та реалізації державних цільових, регіональних й інших програм розвитку туризму, серед яких визначено, зокрема, забезпечення охорони туристичних ресурсів України (де слід розглядати і об'єкти національної культурної спадщини),

їх збереження та відновлення, раціонального використання, патріотичного виховання та ін.

Інтерес до України та об'єктів туристичного показу (а значна частина з них – об'єкти культурної спадщини) з боку іноземних та внутрішніх туристів зростає. Дуже важливо закріпити цю позитивну тенденцію.

Державна підтримка розвитку сфери туризму має здійснюватися на основі програмно-цільового методу управління. За такого підходу доцільно розробити Державну цільову комплексну програму (ДЦКП), встановивши відповідні критерії результативності її реалізації. Вказана програма має передбачати реалізацію низки заходів, у тому числі в частині підвищення рівня відвідування об'єктів національної культурної спадщини, стимулювання технологій показу та презентації на таких об'єктах. Ключовим напрямом державної політики підтримки розвитку сфери туризму мають стати збереження та примноження національного туристичного потенціалу (який формується у тому числі на основі залучення об'єктів національної культурної спадщини).

Запропоновано використовувати механізми державно-приватного партнерства в частині популяризації національної культурної спадщини через підвищення туристичних потоків (з урахуванням того, що об'єкти національної культурної спадщини виступають елементами туристичного показу і потребують відповідної технологічної підготовки).

Надалі мають бути виконані дослідження з розробки методології популяризації національної культурної спадщини для іноземних і внутрішніх туристів.

Список бібліографічних посилань

- Барна, М. Ю., & Тучковська, І. І. (2016). Основні тенденції управління туристичною діяльністю в Україні. *Підприємництво і торгівля*, 20, 5–8.
- Верховна Рада України. (1995). *Про туризм*. Закон України № 324/95BP <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
- Верховна Рада України. (2000). *Про охорону культурної спадщини*. Закон України № 1805. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1805-14> Text.
- Верховна Рада України. (2010). *Про державно-приватне партнерство*. Закон України № 2404-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>.
- Герасименко, В. Г., & Галасюк, С. С. (2008). Управління національним туризмом в контексті міжнародного досвіду. *Вісник Донецького інституту туристичного бізнесу*, 12, 160–167.
- Державна служба статистики України. (2020, 3 січня). *Туризм*. www.ukrstat.gov.ua.
- Захарін, С. В., Соболев, В. П., & Мельник, Ю. Р. (2013). Сталий розвиток сфери туристичних послуг: глобальні тенденції, міжнародна взаємодія, уроки для України. *Економічний вісник університету*, 20(3), 297–303.
- Любіцева, О. О. (2012). *Туристичні ресурси України: стан, розвиток*. Знання.
- Субота М.В. (2012). Інноваційні підходи до стимулювання розвитку курортів. *Проблеми науки*, 12, 28–32.
- Ткаченко, Т. І. (2009). *Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу* [Монографія]. Київський національний торговельно-економічний університет.

References

- Barna, M. Yu., & Tuchkovska, I. I. (2016). Osnovni tendentsii upravlinnia turystychnoiu diialnistiu v Ukraini [The main trends in tourism management in Ukraine]. *Pidpriemnytstvo i torhivlia*, 20, 5–8 [in Ukrainian].
- Gerasimenko, V., & Galasyuk, S. (2008). Upravlinnia natsionalnym turyzmom v konteksti mizhnarodnoho dosvidu [National tourism management in the context of international experience]. *Visnyk Donetskoho instytutu turystychnoho biznesu*, 12, 160–167 [in Ukrainian].
- Liubitseva, O. O. (2012). *Turystychni resursy Ukrainy: stan, rozvytok* [Tourist resources of Ukraine: state, development]. Znannia[in Ukrainian].
- State Statistics Service of Ukraine. (2020, January 3). *Turyzm* [Tourism]. www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].
- Subota, M.V. (2012). Innovatsiini pidkhody do stymulivannia rozvytku kurortiv [Innovative approaches to stimulating the development of resorts]. *Problems of Science*, 12, 28–32 [in Ukrainian].
- Tkachenko, T. I. (2009). *Stalyi rozvytok turyzmu: teoriia, metodolohiia, realii biznesu* [Sustainable Tourism Development: Theory, Methodology, Business Realities] [Monograph]. Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo* [About public-private partnership]. Law of Ukraine № 2404-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2000). *Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny* [On the protection of cultural heritage]. Law of Ukraine № 1805. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1805-14#Text> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (1995). *Pro turyzm* [About tourism]. Law of Ukraine № 324/95VR <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Zakharin, S.V., Sobol, V.P., & Melnyk, Yu.R. (2013). Stalyi rozvytok sfery turystychnykh posluh: hlobalni tendentsii, mizhnarodna vzaiemodiia, uroky dlia Ukrainy [Sustainable development of tourism services: global trends, international cooperation, lessons for Ukraine]. *University economic bulletin*, 20(3), 297–303 [in Ukrainian].

THE ROLE OF TOURISM IN THE PRESERVATION AND POPULARIZATION OF NATIONAL CULTURAL HERITAGE OBJECTS

Serhii Zakharin

Doctor of Economics, Senior Research Fellow;

ORCID: 0000-0002-1218-6434; e-mail: z0679330105@gmail.com

Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Abstract

The article presents the results of research on the prospects for the development of tourism in Ukraine and strengthening the role of tourism in preserving and promoting national cultural heritage. Prospective levers for supporting the functioning of tourist infrastructure in places of compact location of cultural objects have been identified. It is proved that in modern conditions, which are characterized by an unbalanced economic system, there are new risks of tourism development, primarily due to the objective impossibility of state support for tourism infrastructure, as well as narrowing demand (due to declining real incomes) for tourism products. Thus, there is a need for in-depth study of the tourism and resorts development, identifying areas for reforming the mechanism of using tourism as a tool to promote national cultural heritage, identifying prospects and possible growth vectors for this area. It is proposed to use the mechanisms of public-private partnership in terms of promoting the national cultural heritage through increasing tourist flows, given that the objects of national cultural heritage are elements of the tourist show and require appropriate technological training.

Keywords: development of tourism sphere of Ukraine; preservation and popularization; national cultural heritage; public-private partnership; reforming the mechanism of attracting national cultural heritage

